

Лариса Андрієвська

**ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕНЕРАЛЬНИХ КОНСУЛЬСТВ УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ В ПЕТРОГРАДІ ТА МОСКВІ
(ЗА ДОКУМЕНТАМИ ЦДАВО УКРАЇНИ)**

В публікації на основі аналізу архівних джерел висвітлено історію створення та основні напрями діяльності генеральних консульств Української Держави у Петрограді та Москві у червні–листопаді 1918 р.

Ключові слова: Українська Держава, дипломатичні установи, консульська служба, генеральне консульство, Москва, Петроград.

В публикации на основании анализа архивных источников освещена история сознания и основные направления деятельности генеральных консульств Украинской Державы в Петрограде и Москве в июне–ноябре 1918 г.

Ключевые слова: Украинская Держава, дипломатические учреждения, консульская служба, генеральное консульство, Москва, Петроград.

Based on the analysis of archival sources, the article highlights the history of foundation and main dimensions in the work of consulates general of the Ukrainian State in Petrograd and Moscow in June and November 1918.

Keywords: the Ukrainian State, diplomatic missions, consular service, consulate general, Moscow, Petrograd.

Дипломатична діяльність Української Держави виявилась надзвичайно енергійною і доволі успішною, зважаючи на складні політичні реалії знекровленої затяжною війною та розбурханої революціями Європи. За короткий період Міністерству закордонних справ УД вдалося налагодити діяльність дипломатичних установ як у союзних державах, Німеччині, Австро-Угорщині, Туреччині, Болгарії, так і в країнах, що виступали їх воєнними чи політичними антагоністами. У першому випадку було створено посольства, у другому – широку мережу консульських установ.

Історію їх створення та діяльності першим виклав у своїх історичних працях міністр закордонних справ УД Д. Дорошенко¹, спираючись на власні спомини та ті документи, які мав у власному архіві. Протягом тривалого часу його праці були єдиним джерелом відомостей про дипломатичну службу Української Держави. Лише з кінця 1950-х років його дослідження продовжив американський історик українського походження В. Трембіцький², праці якого, однак, довгий час були недоступними для широкого загалу українців.

З набуттям Україною незалежності та відкриттям доступу до засекречених у радянську добу архівних фондів науковці одержали можливість більш детально дослідити історію створення та діяльності дипломатичних установ гетьманату П. Скоропадського. У цей період з'являються дослідження українських істориків Д. Веденєєва³, Р. Пирога⁴, О. Голов-

© Лариса Андрієвська, 2015

ченка⁵, І. Матяш⁶, О. Павлюка⁷, Д. Табачника⁸ та ін.⁹, у яких розглядалась, в першу чергу, нормативно правова база створення дипломатичної служби, основні етапи створення дипломатичних представництв, їх структура та статутні завдання. Про персональний склад та основні напрямки діяльності посольств / консульств Української Держави можна робити висновки з опублікованих документів¹⁰.

Однак, дослідження щодо аналізу конкретної діяльності окремих українських посольств чи консульств у вітчизняній історіографії відсутні. Між тим, такі дослідження становлять значний інтерес як у ретроспективному аспекті, розширюючи наші знання цього періоду вітчизняної історії, так і з точки зору сучасності, подаючи нам позитивний приклад організації захисту державних інтересів України на міжнародній арені, та виявляючи певні політичні тенденції у відносинах окремих сусідніх держав з Україною, що уже протягом майже сотні років з завидною послідовністю заступають за рамки норм міжнародного права. Надзвичайно цікаві історичні паралелі виникають при детальному розгляді діяльності консульств Української Держави у найбільших містах радянської Росії Москви та Петрограді.

Документи про їх діяльність досить повно збереглися у фондах ЦДАВО України: «Міністерство закордонних справ Української Держави» (ф. 3766), «Українське генеральне консульство Української Держави в Петрограді» (ф. 2187), «Генеральний консул Української Держави в Москві» (ф. 2136). Частина цих документів опублікована у вже згадуваному збірнику документів, більшість же залишаються недослідженими.

Обидва консульства були створені відповідно до умов прелімінарного мирного договору між УД та РСФРР від 12 червня 1918 р. і до прийняття «Закону про заклад генеральних заклад генеральних консульств і консульських агентств Української Держави» (4 липня 1918 р.) вважалися тимчасовим, а їх очільники – виконувачами обов’язків консула. Закон визначав штати генеральних консульств та основні завдання їх діяльності, до яких належали: підготовка основи для поширення торгово-економічних відносин між обома державами; матеріальна та юридична допомога громадянам України у їх справах в Росії; створення лікарень, пунктів прийому для забезпечення осіб, що повертаються в Україну¹¹.

Генеральне консульство у Петрограді очолив Сергій Веселовський – інженер-економіст, котрий до заснування консульства очолював Комітет українського громадянства у Петрограді – громадську організацію, у яку об’єдналися українці, намагаючись захистити свої громадянські права в умовах більшовицького терору. Крім генерального консула в документах згадуються завідувачі відділів: М. Корнилович, М. Веселовський, М. Дормирос, секретар Є. Бєдняк та радник М. Храпко¹². На час закриття консульства до списку його урядовців входило 70 осіб та 90 членів їх родин¹³. Знаходилось консульство за адресою: м. Петроград, вул. Ліговська, 64, кв. 6¹⁴.

У документах фонду зберігаються заяви громадян про надання дозволу на в’їзд в Україну, прохання про службу в апараті консульства;

списки громадян Української Держави; посвідчення осіб, які мали виїхати до України; листування з владними структурами більшовиків, з Міністерством закордонних справ УД, з приватними особами, громадськими організаціями та установами інших держав.

Аналіз змісту згаданих документів дозволяє зробити певні висновки щодо напрямів діяльності консульства, що мали свої особливості, відмінні від визначених законом завдань. Замість поширення торговельно-економічних відносин між обома державами консульству довелося, у першу чергу, відстоювати честь держави, захищати гідність її уряду та громадян від більшовицької пропаганди. Так, у липні 1918 р. С. Веселовський у зверненні до закордонного відділу Петроградської ради висловлював протест проти постійного порушення більшовицькими політичними діячами умов мирного договору, у якому Росія зобов'язувалася не вести агітації проти України та її уряду. «Між тим, ця умова не раз порушувалася різними членами уряду», зазначалося в документі. Далі йшлося про те, що голова Петроградської ВЧК М. Урицький та члени Петроградської ради постійно дозволяли собі образливі виступи щодо України, її уряду та громадян¹⁵.

З перших днів свого існування консульство взяло на себе обов'язок захисту прав громадян України, що проживали на території РСФРР, з цією метою здійснювало реєстрацію осіб, що визнали себе громадянами України, надавало їм відповідні документи і допомогу у поверненні до України. Такі права консульських служб забезпечувалися нормами міжнародного права, однак, не зважаючи на це, уряд більшовицької Росії не визнав такого права за Генконсульством України, відмовив йому у можливості надання закордонних паспортів громадянам України, і примусово нав'язував їм громадянство РСФРР, вдаючись до незаконних арештів, ув'язнень, конфіскації житла та майна. Консул неодноразово висловлював письмовий протест проти таких незаконних дій російського уряду¹⁶.

Генконсульство здійснювало реєстрацію українських громадян, яким надавалася посвідка громадянина Української Держави та допомога при переїзді в Україну. Реєстраційні журнали, що збереглися у фонді консульства, свідчать про значну кількість мешканців Петрограда та прилеглих територій, які визнали себе громадянами України і заявили про бажання повернутися на батьківщину. Прояви такого патріотизму були викликані не стільки ностальгією за рідною землею, скільки бажанням врятуватися від терору та беззаконня, що повсюдно і безкарно вчинялися більшовиками. У документах консульства збереглися скарги на незаконні арешти, пограбування при обшуках, примусову мобілізацію, конфіскацію помешкань тощо¹⁷.

С. Веселовський від імені Української Держави неодноразово висловлював протест проти незаконних арештів громадян України, порушення їх майнових прав, перешкодження виїзду на батьківщину, а також проти незаконної їх мобілізації до більшовицької армії¹⁸. Зрештою, консульству вдалося домогтися відправлення значної кількості людей в Україну та організувати їх перевезення залізницею, а тим, хто не мав коштів на такий переїзд, надавали матеріальну допомогу.

Посилення репресій після вбивства М. Урицького у жовтні 1918 р. змусило українське генконсульство значно активізувати роботу з організації допомоги заарештованим українцям та підтримки їх родин. За свідченнями С. Веселовського у Петрограді було заарештовано 450 громадян України, які утримувалися в жахливих умовах, а їхні близькі залишалися фактично без засобів до існування¹⁹. За ініціативою українських дипломатів було створено український осередок Червоного Хреста під егідою шведського товариства Червоного Хреста, що давало можливість відвідувати ув'язнених, передавати їм необхідні одяг, харчі та ліки, підтримувати звільнених з-під арешту та родини заарештованих²⁰.

Українські дипломати підтримували тісні стосунки з дипломатичними представництвами та громадськими організаціями інших держав. В документах консульства зберігається лист Грузинського національного комітету з пропозиціями про співпрацю і взаємну підтримку²¹. Саме генконсульство часто зверталось за підтримкою до своїх зарубіжних колег, зокрема шведського представництва. Уже згадувалось про надання допомоги у створенні осередку товариства Червоного Хреста для підтримки незаконно ув'язнених громадян України. До шведського посла в Росії генерала Е. Брендстрема С. Веселовський звернувся з проханням представляти інтереси українців в Петрограді після вимушеного припинення там діяльності консульства Української Держави²².

Одночасно з Петроградським було створено генеральне консульство Української Держави у Москві. Генеральним консулом було призначено Олександра Кривцова. У документах згадуються також інші працівники: Л. Форштерттер, який відповідав за міжнародні та банківські справи, Н. Тесленко - фахівець з юридичних питань, професор Плетнєв – відповідальний за співпрацю з іноземними дипломатичними представництвами, М. Чернявський-Чернігівський – фахівець з питань торгівлі та промисловості, Г. Невежин, у компетенції якого перебували питання транспорту, П. Забіла – секретар консульства²³.

Початковий період діяльності консульства майже не представлений документально, переважна більшість документів, що зберігається у фонді Московського генконсульства датується серпнем-груднем 1918 р. Серед них списки громадян України, заарештованих ЧК за «контрреволюційну» діяльність та ухилення від призову до Червоної армії; журнали реєстрації заяв про надання громадянства та виданих посвідчень; листування з МЗС Української Держави, звернення до Наркомату закордонних справ РСФРР тощо.

Основним напрямом роботи консульства стало надання допомоги особам, що виявили бажання вийти з російського громадянства та прийняти громадянство України. Звернувшись з відповідною заявою та підписавши так звану «заприсяжну обітницю»²⁴, своєрідну присягу на вірність Українській Державі, громадяни отримували посвідчення про надання українського громадянства і мали можливість виїхати з більшовицької Росії. З проханням про допомогу у переїзді до України зверталися не лише окремі громадяни. Так, 5 серпня до консульства прибула

делегація селян Мценського повіту Орловської губернії, яка привезла листа від місцевої громади з проханням дозволити їм усією громадою повернутися в Україну, оскільки, через утиски нової влади жити і господарювати в більшовицькій Росії стало небезпечно²⁵.

Консульству постійно доводилося боротися з ігноруванням російським урядом норм міжнародного права та прав іноземних громадян. Переслідування, незаконні арешти та конфіскація майна осіб, що знаходились під юридичним захистом українського консульства, ставали дедалі частішими. Про свої протести з цього приводу та звернення за підтримкою до дипломатичних представництв європейських країн О. Кривцов повідомляв у телеграмі, надісланій до МЗС Української Держави 8 серпня 1918 р.²⁶ Протест з боку українського консульства викликало запровадження більшовицьким урядом на початку вересня нових правил виїзду з РСФРР, відповідно до яких українці були зобов'язані виїжджати з Росії негайно після виходу з громадянства, не маючи можливості навіть зібрати речі та владнати свої справи. У своєму зверненні від 25 вересня 1918 р. до Наркомату закордонних справ РСФРР О. Кривцов заявляв, що такі вимоги висуваються до іноземних громадян тільки у випадку оголошення війни²⁷.

Після замаху на В. Леніна 30 серпня 1918 р. і пов'язаний з цим розгул більшовицького терору, над життям українських громадян, у тому числі і дипломатів, що на той час перебували в Росії, нависла реальна загроза. Кілька співробітників генконсульства було заарештовано, а одного з них розстріляно. Оцінюючи обстановку, що склалася, генеральний консул Української Держави в Москві писав у листі до Міністра закордонних справ Д. Дорошенка: «...я уже не мушу лічити себе безпечним, маючи на увазі, що Комісаріят закордонних справ не має ніякого впливу на зовсім автономні і самостійні органи сиску і вбивств без суду і слідства ріжними організаціями, ...через що при допомозі Комісаріату ніякого захисту інтересів українців не можна зробити, не то що про нерухомість майна громадян, навіть і саме життя нічим не забезпечене і не гарантірується,... тому я не можу лічити себе зараз, при такому становищі, корисним для держави»²⁸.

Однак, українські дипломати продовжували працювати і навіть брали участь у культурно-просвітницьких заходах. З листопада 1918 р. О. Кривцов виступив на відкритті пам'ятника Т. Шевченку на Трубній площі в Москві²⁹. А невдовзі генеральний консул прийняв мешканця Москви, нащадка відомого українського козацько-старшинського роду Андрія Марковича і прийняв від нього в дар для Чернігівського музею старовини ім. В. Тарновського 9 предметів музейного значення з родинної колекції (годинники та прикраси з родинною символікою, нагороди, предмети нумізматики та боністики)³⁰.

Із загостренням на початку листопада політичної ситуації у Європі та припиненням мирних переговорів Української Держави з РСФРР, діяльність українських дипломатичних установ у радянській Росії стала недоцільною. 8 листопада 1918 р. МЗС УД надіслало С. Веселовському

та О. Кривцову телеграму з розпорядженням терміново залишити територію РСФРР і повернутися в Україну³¹.

З неймовірними труднощами, в умовах шантажу, погроз, навіть спроб затримання, до яких постійно вдавались представники російської сторони, українським дипломатам вдалося дістатися Києва.

Підбиваючи підсумки діяльності Генерального консульства Української Держави у Петрограді його очільник С. Веселовський з сумом зазначав у листі до Міністра закордонних справ УД Г. Афанасьєва: «все діяння, приняті Консульством..., повністю не достигали своєї мети, с однієї сторони завдяки упорству і нежеланию союзної влади іти навстречу, а з другої сторони – завдяки повному відсутності необхідних для цієї мети засобів»³². Подібний висновок, безпідставно, повною мірою стосувався і його московських колег.

Однак, діяльність українських генеральних консульств у Москві та Петрограді не була марною. В умовах тотального беззаконня та агресивної більшовицької пропаганди вони виступали на захист Української Держави. Маючи змогу спілкуватися з представниками іноземних амбасад, що діяли у Росії, в тому числі і тих держав, що не мали офіційних дипломатичних стосунків з Україною, наші дипломати створювали підґрунтя для подальшого налагодження добросусідських стосунків та створювали позитивний імідж Української Держави у світі. Своїми активними виступами на захист прав громадян України, співробітникам консульств вдалося врятувати від розправи більшовицьких каральних органів життя не одного свого співвітчизника. Аналіз архівних документів засвідчує, що перебуваючи у надзвичайно складних політичних обставинах, в умовах повного ігнорування норм міжнародного права і людської моралі з боку російського більшовицької влади, українські дипломати робили все від них залежне, аби повністю виконати покладені на них завдання.

¹ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле // Львів, 1923. – 122 с.; Історія України 1917–1923 рр. Т. II. «Українська гетьманська держава 1918 року» // Ужгород, 1930. – 424 с.; Його ж. Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році // Хліборобська Україна. – Віденський, 1920–1921. – Зб. 2/4. – С. 49–64.

² Трембіцький В. До 40-ліття дипломатичних зносин Української держави, 1918–1921 // Вісник. – Нью-Йорк, 1958. – № 4. – С. 9–12; № 5. – С. 15–17; Його ж. Консульяту в Українській Державі 1917–1920 років і українська консульська служба // Вісник. – Нью-Йорк, 1968. – № 2. – С. 21–27; Його ж. Український дипломатичний корпус, 1917–1924: (До 70-х роковин державності, 1919–1989) // Альманах Українського союзу на рік 1989. – Джерсі-Сіті: Нью-Йорк, 1989. – С. 70–76.

³ Веденєєв Д. Дипломатична служба Української Держави. 1917–1923 роки». – К., 2007. – 252 с.; Його ж. На захисті прав українства: (З історії консульської служби України) [1917–1920 рр.] // Розбудова держави. – К., 1994. – № 4. – С. 33–35.

⁴ Пиріг Р. Перші кроки української дипломатії, 1917–1922 рр. // Політика і час. – 1992. – № 2. – С. 54–55.

⁵ Головченко В. І. Українська дипломатія 1917–1920 років: уроки історії // Актуальні проблеми міжнар. відносин / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – К., 2008. – Вип. 74, ч. 1. – С. 22–26.

⁶ Матяш I. Розбудова мережі українських дипломатичних представництв за кордоном // Зовнішні справи. – 2008. – № 9. – С. 57–59; № 10. – С. 50–53; № 11. – С. 48–49, 2009. – № 1. – С. 52–54; Її ж. Формування консульської служби // Зовнішні справи. – 2009. – № 3. – С. 58–61.

⁷ Павлюк О. В. Дипломатія незалежних українських урядів (1917–1920) // Історія України. – 2001. – № 21/24. – С. 322–345.

⁸ Табачник Д. Історія української дипломатії в особах. – К., 2004. – 587 с.

⁹ Нариси з історії української дипломатії / О. І. Галенко, Є. Є. Камінський, М. В. Кірсенко та ін.; під ред. В. А. Смолія. – К., 2001. – 746 с.; Українська дипломатична енциклопедія у 2-х тт. / Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. – К., 2004. – Т. 1. – 760 с.; Т. 2. – 812 с.; Дацків І. Діяльність дипломатичного корпусу гетьманату П. Скоропадського за кордоном // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2011. – Вип. 1. – С. 93–98; Соловйова В. Дипломатична діяльність Української Держави в країнах Західної Європи // Україна дипломатична: наук. щорічник. – К., 2003. – Вип. 3. – С. 380–393.

¹⁰ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.): документи і матеріали / упоряд.: І. Б. Матяш (кер.), Л. В. Андрієвська, Г. К. Волкотруб, М. В. Горбатюк, М. В. Коваль, І. М. Мага, Л. Ф. Приходько, О. О. Шульга. – К., 2010. – 590 с.

¹¹ Там само. – С. 247.

¹² Там само. – С. 248.

¹³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3766, оп. 1, спр. 87, арк. 55.

¹⁴ Там само, ф. 2187, оп. 1, спр. 8, арк. 1.

¹⁵ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені... – С. 246.

¹⁶ Там само. – С. 246–247, 249.

¹⁷ Там само. – С. 248.

¹⁸ Там само. – С. 247, 249–250.

¹⁹ Там само. – С. 253.

²⁰ Там само. – С. 254.

²¹ ЦДАВО України, ф. 2187, оп. 1, спр. 8, арк. 14–15.

²² Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені... – С. 250.

²³ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 2, арк. 94.

²⁴ Там само, спр. 71, арк. 33.

²⁵ Там само, ф. 2187, оп. 1, спр. 90, арк. 67–67 зв.

²⁶ Там само, арк. 63.

²⁷ Там само, ф. 3766, оп. 1, спр. 87, арк. 35.

²⁸ Там само, арк. 27–28.

²⁹ Там само, арк. 67.

³⁰ Там само, ф. 1236, оп. 1, спр. 12, арк. 40–43.

³¹ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені... – С. 249.

³² Там само. – С. 252.